

En familj som har Raoul Wallenberg att tacka för allt

Publicerad 2013-08-26 09:33

Foto: Andrew Francis Wallace Judith Weizman, 83 år, med barnbarnen Adrain, 9 år, och Gabriel, 17 år, framför det kanadensiska frimärket.

När Judith Kopstein från Budapest var 14 år fick hon ett skyddspass av Raoul Wallenberg. Men klarade hon sig undan nazisternas deportationer? Ingrid Carlberg spårar upp den okända flickan på det nya frimärket.

Skyddspasset hängde på väggen i hallen. Jag brukade snekla på det när jag besökte Nina Lagergren under arbetet med boken om hennes halvbror, Raoul Wallenberg. Det var en bra färgkopia i enkel ram. Passet hade tillhört en fjortonårig judisk flicka från Budapest vid namn Judith Kopstein.

Född: 30 januari 1930. Längd: 171 cm. Hårfärg: Blond. Ögonfärg: Blå.

Jag hade själv en blåögd fjortonåring hemma, född den 30 januari. Judith Kopsteins passfoto drabbade mig som ett slag. Leendet så spänt, i blicken den samlade tyngden hos någon betydligt äldre.

Passet var stämplat och undertecknat den 20 augusti 1944. Den söndagen hade Raoul Wallenberg varit på plats i Budapest i drygt en månad. Han hade anlänt i början av juli, bara dagarna efter att den ungerske regenten Miklós Horthy lyckats tvinga fram ett tillfälligt stopp i deportationerna av ungerska judar. Men ingen hade råd att slappna av, allra minst Budapests judar.

Försommaren hade varit en fasa. På mindre än två månader hade Adolf Eichmanns nazistiska specialkommando deporterat 437 000 ungerska judar, de allra flesta till gaskamrarna i Auschwitz. När Raoul Wallenberg satte sin signatur på Judith Kopsteins skyddspass vilade ett nytt deportationshot över Budapests judar. Ett datum var satt: Fredagen den 25 augusti.

Den där blicken. Bara fjorton år. Jag tänkte, men Judith, vad hände sen?

Jag minns att jag gjorde några försök. Nina Lagergren grävde i sitt nittioåriga minne. Jag letade i listor med överlevande på nätet, kontaktade researchers vid Holocaust Survivors and Victims Resource Center. Men ingenting om Judith Kopsteins öde.

Motvilligt fick jag lägga fjortonåringen åt sidan. Judith Kopstein var trots allt bara en bifigur i det sisyfosartade bokprojektet Raoul Wallenberg. Men varje gång jag såg hennes skyddspass skavde det inombords. Hade hon klarat sig eller var hon försvunnen för alltid?

Så kom 2012, året då Raoul Wallenbergs 100-årsdag skulle högtidlighållas. Posten ville ta fram ett jubileumsfrimärke och formgivaren Gustav Mårtensson kontaktade Raoul Wallenbergs familj. Tillsammans bestämde de att frimärket skulle innehålla flera motiv, däribland ett skyddspass. Nina Lagergren hade ju en fin kopia hemma på väggen.

Så kom det sig att fjortonåriga Judith Kopstein hamnade på tiotusentals svenska jubileumsfrimärken, sedermera framröstade som årets populäraste 2012. Men i Sverige var det ingen som kände igen vare sig namnet eller blicken.

Nu är Raoul Wallenberg hedersmedborgare i många länder, däribland Kanada. Canada Post följde det svenska exemplet. I januari 2013 lanserades det nya kanadensiska Raoul Wallenberg-frimärket, med samma skyddspass som på det svenska.

Geologen Ann Weismann i Toronto har en livslång fascination för Raoul Wallenberg. Som dotter till en överlevande har hon honom att tacka för allt. När hon fick nys om det kanadensiska frimärket köpte hon omedelbart några häften. Först senare tittade hon närmare på dem.

Det ansiktet, den blicken. Hon var nära att svimma.

– Det ser ut som mamma ... nej, det ÄR mammas skyddspass!

Ättiotreåriga Judith Weismann, född Kopstein, bor kvar i familjens vita villa i den kanadensiska staden Winnipeg. Hon blev inte mindre chockad. "Jag kunde bara inte tro att det var sant", som hon sa när kanadensiska journalister plockade upp historien.

Snart landade en länk till en kanadensisk tidning i min e-post. En kollega som läst min bok hade gjort en färsk sökning på namnet Judith Kopstein – och fått en fullträff. Hjärtat slog ett extraslag.

Jag hittade dottern på Facebook, men svarsmailet kom från Judith. "Dear mrs Carlberg ... I would be pleased to be interviewed by you."

Judith Kopstein. Livs levande.

Hon föreslog Skype och samma kväll dök Judith upp på min skärm, i en bildruta stor som passfotot. Samma blick, nu under gråvitt hår: "J Weismann ringning ..."

Så vad hände?

Judith Weismann var och är enda barnet till den judiske trävaruhandlaren Andor Kopstein. Före dramat 1944 bodde familjen i en paradvåning i centrala Budapest, med familjeföretaget i samma hus. Pappan importerade och exporterade byggmaterial, bland annat till Sverige. Men tyska ockupationen i mars 1944 förändrade allt.

– Varje dag var det något nytt. Först kom den gula stjärnan och de stängde min skola. Sen konfiskerade de vår radioapparat, därefter våra matkuponger, våra smycken, våra bankkonton, vårt företag och till sist också vår lägenhet, berättar Judith Weismann över Skype.

Judith minns att fadern hade nära affärskontakt med en svensk direktör "Björkman", som lämnade Ungern när tyskarna kom. Denne Björkman skrev till svenska legationen i Budapest och intygade att familjen Kopstein hade täta affärsförbindelser med Sverige och därmed rätt till skyddspass.

– Jag kommer ihåg att vi skickades för att ta foton och jag kommer ihåg den långa kön utanför svenska legationen, när vi skulle lämna in våra handlingar. Men Raoul Wallenberg hörde jag inte talas om förrän senare, berättar Judith Weismann.

Skyddspasset med de gula fälten var Raoul Wallenbergs kreativa design. I slutet av juli hade nazisterna tröttnat på de neutrala ländernas låtsashandlingar och krävt riktiga pass för ungerska judar som skulle skyddas. Raouls svar var ett nytt

fejkat pass som passerade för ett riktigt.

– Det dokumentet räddade våra liv. I oktober arresterades mamma och jag, men vi fick gå när vi visade våra svenska skyddspass.

Familjen flyttade in i svenskhusen i internationella gettot och Wallenberg värvade den språkkunnige pappan till sin säkerhetsavdelning. Judith minns att hon blev presenterad för Raoul Wallenberg i december och att han log mot henne. Men hon kan inte erinra sig vad han sa.

I januari 1945, när ryssarna hade kommit, förlorade Raoul Wallenberg sin frihet. Familjen Kopstein återvann sin, åtminstone hjälpligt. Under kommunismen väntade en förföljelse i annan skepnad. Men Judith kunde avsluta skolan och läsa till byggnadsingenjör. Hon gifte sig med civilingenjören Erwin Weiszmann och fick två barn. Till Kanada och Winnipeg kom de 1956, när Sovjetunionen hade krossat de ungerska frihetsdrömmarna. Snart hade de startat ett eget familjeföretag.

Judith Weiszmann är fortfarande omtumlad av frimärkshistorien. Men hon tror att hon har hittat en förklaring. Som hon minns det gav hon en kopia av sitt skyddspass till Raoul Wallenbergs familj någon gång på åttiotalet, vid invigningen av ett kanadensiskt monument.

Så var det fjortonåringens blick. Jag glömmer att ställa frågan, men Judith har ändå gett mig ett svar.

– Vi tvingades växa upp väldigt snabbt, vi som var tonåringar under andra världskriget.

Judith Kopstein. Ännu en berättelse att lägga till alla andra. Varför var det så viktigt?

I somras återvände jag till Yad Vashem med min familj, det vackra monumentet och museet om Förintelsen i Jerusalem. Yad Vashem är platsen där berättelserna aldrig tar slut. Enskilda öden och händelser i svindlande konkretion. Föremålen. Bilderna. Sveken. I den avslutande Hall of Names finns fakta om hittills två och en halv miljoner mördade i svarta arkivboxar. Målet är att samla dem alla.

Yad Vashem är museet vars kraft vilar på summan av det specifika, inte på det allmänna, högstämnda. Någon har sagt att det tar en vecka bara att gå genom museidelen om man vill följa Förintelseskildringen på alla plan.

Det är på precisionen i detaljer, inte med jubileumsfrimärken och högtidstal, som man bygger ett bärkraftigt kollektivt minne. Och det är med kollektiva minnen som med demokratin, de måste återvinnas för varje generation.

Yad Vashem. Min fjortonåring har hunnit fylla sjutton år. Hon ville aldrig gå därifrån.

Det kollektiva minnet av Raoul Wallenbergs gärning är summan av detaljerna i Judith Kopsteins och tusentals andra överlevandes berättelser. De behövs varenda en. Med den grunden lagd kan jubileer och minnesdagar bli viktiga som ett slags fyror i mörkret; regelbundna och livsavgörande påminnelser om alla de miljontals enskildheter som gör att vi inte glömmer.

Ingrid Carlberg är journalist och författare. Hennes senaste bok är "Det står ett rum här och väntar på dig" om Raoul Wallenberg, för vilken hon fick Augustpriset 2012.

Ingrid Carlberg
kulturdebatt@dn.se

© Detta material är skyddat enligt lagen om upphovsrätt.